

dalmi, 1970. 224., 320., valamint 395. o.) – A ciklusnak azonban nem született folytatása.

15. Vas István: i. m. (Lásd a 10. jegyzetet.)

16. Imre Sándor: A NÉPKÖLTÉSZETRŐL ÉS A NÉPDALRÓL. Bp., Franklin, 1900. – Mivel ebben a tanulmányban mindenütt nagy jelentőséget tulajdonítok annak a módnak, ahogy valaki a kultúra tartalma-hoz hozzájut, és amelyet erősen alakítanak a hozzájutás intézményszerű formái, hadd emeljem ki, hogy Erdélyi ezt a könyvet antikváriumban vásárolta, s a könyv az Olcsó könyvtár sorozatában jelent meg.

17. Erdélyi József: IBOLYALEVÉL. Bp., Táltos, 1922.

18. Ignótus Pál: A PROPOS: ERDÉLYI JÓZSEF. Nyugat XXI (1928) II. k. 273–280. o. – Ignótus Pál kritikáját a Nyugat következő számában Tersánszky J. Jenő és Tóth Aladár vitatta. A disputa Ignótus Pál válaszával zárult: uo. 284–295. o.

19. „Te mindenhatónak találd az általános műveltség áldását a költőknél, én nem kiáltok erre vétőt, csupán melleslegességnek tartom az általános műveltséget a tehetség mellett.” Tersánszkyknak igazat kell adnunk, ha „általános műveltségen” egy nagyon specifikus, de normatívan felállított műveltségekpletet értünk, amint az a közbeszédben gyakran megessik. De a tehetséget, hogy teljesítsen, mindenképpen ki kell művelni; én az így szerzett műveltség általános jellegét próbálom megragadni Erdélyinél. Hadd idézzek ehhez egy mondatot Erdélyi önéletrajzi visszaemlékezéséből: „A diákori sok olvasás, a világháború, a forradalom nem múlt el nyomtalanul: nyomot hagyott gondolkodásomban, törölhetlent.” (FEGYVERTELEN, 19. o.)

20. Féja Géza: ERDÉLYI JÓZSEF: TÉLI RAPSZÓDIA ÉS HÁROM MESE. Válasz II (1935). 614–616. o.

21. Bibó István: „Bizonyos, hogy a népi mozgalom eredeti és hiteles tagjai közül egyedül Erdélyi József lépett át látványos módon a hűlerista táborba, s ezt a lépést a népi mozgalom többi tagjai az első perctől árulásnak tekintették.” LEVÉL BORBÁNDI GYULÁHOZ. In: VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK 1971–1979. Bp., Magvető, 1986. 302. o. – Meg kell jegyezni, hogy Bibó az Erdélyi „elcsúszásának kezdetétől” megjelölt SOLYMOSI ESZTER VÉRÉ-t tévesen 1941-re datálja (uo. 341. o.). A vers valószínűleg 1937-ben jelent meg először. Így erősen elbizonytalanodunk, melyik időpontra értsük azt, hogy „az első perctől”.

22. Ez az elemzés nem terjed ki 1945 utáni költészetére, így nem vizsgálja, hogy az ekkor írt bűnbánó versek mennyire átváltoztatók.

23. Az alábbi idézetek forrása: ERDÉLYI JÓZSEF: ÁRDÉLI SZÉP HOLD. EGY KÖLTŐ GONDOLATAI A MAGYAR NYELVRŐL. Bp., Magyar Élet, 1939.

24. Hadd utaljak egy régebbi tanulmányomra: TUDOMÁNY, MEGÉRTÉS, VALLÁS. OLVASÓNAPLÓ. Világosság 32 (1981), 10. sz.

25. Ilyés: „a szem zökkenő nélkül siklik át az utolsó szakasz izléskibicsaklásán, mikor a költő szinte józanságát

vesztve a gyűlölettel [...] a hóhérságra maga vállalkozik”. PETŐFI. Bp., Szépirodalmi, 1952. 298. o.

26. Hartyányi István: MUTATÓ ERDÉLYI JÓZSEF MUNKÁIHOZ. Csorna, 1988.

27. Hadd egészítssem ki a BÉKÍTŐ című versről mondtakat is. A versben szereplő „emberséges vidéki zsidó kereskedő” közelebről: falusi házaló. Erdélyi itteni békülékeny hangját nem fogjuk ellentétessnek látni antiszemita nézetrendszerével, ha elolvassuk következő sorait: „A vonatban szalontai zsidófiúval, volt tanulótlárssal és nénjeivel találkoztam. Koldusszegények voltak a háború előtt, most rázták a rongyot. Meggazdagodtak... Kereskedelem terén a házaláshoz, irodalom terén a vásári kikiáltáshoz kell visszavermünk a zsidókat, – állapítottam meg – máskülönben elpusztítanak bennünket, elfoglalják az országot, csak szolgálakat hagynak meg belőlünk.” (A HARMADIK FIÚ, 231–232. o.) Nem azt akarom ezzel bizonyítani, hogy Erdélyi igenis antiszemita volt: ez nem szorul bizonyításra. Érdekesebb kérdés antiszemitizmusának jellege.

Farkas János László

A PUBLICISTA PRÓZÁJA

Eörsi István: *A csomó*

Pesti Szalon, 1996. 429 oldal, 950 Ft

A szerző válogatásában megjelent kötet, mely az elbeszélések alcimet viseli, négy ciklusba osztja a novellákat: LEGYET FOGTAM A MINISZTERNÉL; ÉNTÖRTÉNETEK; EGY DERÜLÁTÓ EMLÉKEIBŐL; AZ ÉLET MEGY TOVÁBB. A legkorábbi szöveg 1965 táján keletkezett, 1995-ös a legutolsó. Eörsi megjegyzése a fülön: „Mindaz, ami ebben a kötetben olvasható, egyben az elmúlt 30 év írói minősítése is.” Talán szándékosan kétértelmű e mondat, de lehet, hogy egyszerűen csak suta a megfogalmazás. A magam kétféle olvasatában így fest: a kötet egyrészt az elmúlt harminc év művészi-írói minősítése, tehát ilyen volt e korszak Eörsi szerint; másrészt az elmúlt harminc év írói teljesítményét kvalifikálja e válogatás: ilyen volt Eörsi prózairói teljesítménye az adott időszakaszban. Eörsi maga valószínűleg az utóbbi értelmezésre gondolt. De ha az első interpretációt is figyelembe veszem, talán akkor sem járok messze Eörsi szándékaitól, hiszen működésének mindig is eminens ambíciója volt, hogy megmutassa korát, annak va-

lóságát, a benne uralkodó ideológiákat, eszméket, erkölcsöket. Írjon bár megannyi abszurdot, groteszket, **Eörsi** ebben a tekintetben realista véralkatú szerző, Arannyal szölvé: „*Mindig marad – ha fejére áll is – / Ónala valami vaskos, reális.*”

Ha átnézzük a ciklusokat, rögtön észleljük, hogy **Eörsi** pályáján nincs úgynevezett fejlődés. Nem ír sem jobban, sem rosszabbul, mint régen. Nem nyelve, hanem témái, gondolkodásmódja által felismerhető. De témái sem igen változtak. Így aztán a ciklusokat sem lehet pregnánsan elkülöníteni. A legrégebbi szövegek hasonló problémákkal küzdenek, mint a legkésőbbiek. Ezek a problémák nem evidensen művésziek, de gondolatiak. Vagyis nem látszik, miféle elbeszéléstípust, nyelvi ideált, cselekményvezetést, hangvételt, egyszerűval miféle formát lát az író maga előtt, amikor kézbe veszi a tollat. A problémákat, rossz emlékü szóval: a mondanivalót látta és látja plasztikusan maga előtt: a hatalom és az egyén viszonyát, az értelmiségi szerepét a diktatúrában, kapcsolatát a hatalommal, az egyén választási lehetőségeit a nagy történelmi kataklizmák idején, politika és szerelem viszonyát, az ideológiák és a morál változásait az idők során, a gyávaságot, helytállást, a hűséget bizonyos eszményekhez – valahogy így szólhatna a hevenyészett seregszemle. Hozzá még: nagy emberek, történelmi jelentőségű személyek megidézése életük egy-egy döntő pillanatában, mely pillanatok a fent jelzett problémák egyikét rajzolja ki élesen. A formálás szinte mindig parabolisztikus, sémaszerű (A CSOMÓ; PHALARISZNÁL). Néhány fantáziakép, álmolátás. A nyelv sem igen változott, ha ugyan ez esetben komolyan beszélhetünk kidolgozott írói nyelvről. **Eörsit**, úgy sejttem, nemigen foglalkoztatják nyelvi kérdések, racionalista-optimista alkatának megfelelően valószínűleg az a véleménye, hogy a nyelv igenis képes bárminek az elmondására, érzékeltetésére. A nyelv eszköz, mellyel gondolatainkat közölhetjük. E tekintetben nem kínozza szkepszis. Ha gyötrik ilyesfajta problémák, azok inkább csak a kifejezésre vonatkoznak, a megfogalmazás árnyaltságára, plaszticitására, pontosságára. Szerzőnk ugyanis mindenekelőtt gondolatokat kíván közvetíteni a nyelv segítségével, eszméket, véleményeket, nézeteket akar közhírré tenni.

Ha az előbb realistának neveztem **Eörsit**, most még ideologikusnak is minősítem művészetét. Persze ki tagadná egy mélyen ideologikus művészet jogosultságát? Magam semmiképpen, elég, ha csak Brecht vagy Dürrenmatt teljesítményére utalok. De akkor a gondolatok és ötletek tágasságának, szépségének, szellemességének kell kárpótolnia a hiányzó vagy csak hebehurgyán megvalósuló esztétikumért. Ugyanakkor annyi bizonyos, hogy az ideologikus művészet, éppen napi érdeke miatt, a leginkább hajlamos a gyors elavulásra, egykori szenzációi mára poros, érdektelen irodalomtörténeti adatok. Ám **Eörsi** írásai e tekintetben is páratlanul súlytalanok, ötletei, csattanói laposak és érdektelenek, itt nyoma sincs a Gombrovicz-könyvre olyannyira jellemző sziporkázásnak, annak, hogy írónk számára a gondolkodás szenvedély, hogy életproblémáit képes sikeresen társítani perdöntő filozófiai-ideológiai kérdésekkel. Magyarán: a gondolkodó **Eörsi** számomra felvillanyozóan izgalmas, míg a szépíró csak elvetélt zurnaliszta. Itt az esztétikai-poétikai jelentősége a publicisztikának **Eörsi** életművében.

Eörsi, aki igencsak éles elméjű ember, lefegyverző pontossággal jellemzi új kötete anyagát. Mindenekelőtt megállapítja, hogy térségünkben meglehetősen cseppfolyós minden határ. „*Így van ez azokkal a határokkal is, amelyek a műfajok közt húzódnak. Szépprózai munkáimat próbáltam összegyűjteni, azokat, amelyek polgárjogot kaphatnak, reményeim szerint, az elbeszélések birodalmában. Csakhogy én publicisztikám jelentős részét irodalmi ígérennyel írtam, nem egy novellában viszont tetten érhető valamiféle publicisztikai hevület. Amikor azonban, mint most, műfajok szerint csoportosítva teszem közzé írásaimat, valahol választvonalat kell húznom, és nem szabad csodálkoznom azon, ha tiltakoznak itt is, ott is, a határ mindkét oldalán.*” Egyszerűval szerzőnk látja a veszélyt, és igyekszik elébe menni a kritikai ellenvetéseknek. És a recenszens nem is vonhatja ki magát **Eörsi** szuggesztív önbírálatának hatása alól. Persze nem is lenne olyan nagy baj, ha mindössze publicisztika és novellisztika gyakori és nem mindig szerencsés keveredése lenne a kötet legfőbb problémája. Hiszen mondjuk a LEGYET FOGTAM A MINISZTERNÉL vagy a MONOLÓG AZ ÁGYBÓL című bagatell olvasható publicisztikaként és

rövid történetként egyaránt, mindkét esetben ízes, élvezetes szórakozás, és ilyenkor nemigen törődünk a műfaji hovatarozás kérdéseivel. De hát ennél, sajnos, jóval komolyabbak, mondhatni szerviek a kötetbeli gondok, melyekre nem hozhat gyógyírt semmiféle műfajelméleti hókuszpókusz. Mert ha egy alapérzúlete, „hevűlete”, helyzetű energűája, nyilvánvaló szándéka, felépítése, terjedelme, vélt és vágyott/akart dimenziója, extenzitása, cselekményvezetése, intellektuális intenzitása, nyelvi megformáltsága alapján mindenképpen és csakis elbeszélésnek nevezhető és másképp nem is olvasható vagy megírható szöveg nem lépi át a művészet kétségkivűl nehezen meghatározható küszöbét, akkor e küszöb másik oldalán nem feltétlenül a publicisztika vagy tárcairodalom, de sokkal inkább a semmi, a nem irodalom, a nem művészet, a privátpróza, a magánközlés területé ásit. Durván szólva: a dilettantizmus birodalmába jutunk. A KÉPZELGÉSEK című kis ciklust képtelen lennék másként minősíteni. Képzelőereje vértelen, gondolatai súlytalanok, nyelve semmire sem kötelező, hanyag, tempóérzéke rossz, nincs fogalma a bekezdések művészetéről, a mondatritmus, a mondatfűzés költészetéről, minél előbb túl akar esni a közlésen, valami olyasminék a közlésen, ami az olvasóban csak igen csekély érdeklődést kelthet. Ugyanide sorolom A FELTALÁLÓ vagy a HAT BAGATELL című opusokat. Általánosabban fogalmazva: novellisztikájában Eörsinek nincs elég önuralma, hogy távolságot tartson a maga személyétől, hogy valahogyan elhallgattassa azt; a szószátyár empirikus szerző mindenhova befurakszik, fegyelmezetlen, száját tartani képtelen, és mintegy szétfecsegi az epikus kereteket. Publicisztika és széppróza ott válik el élesen, amikor nem tisztázott a viszony az empirikus szerző, Eörsi István és a fiktív narrátor vagy szerző, „Eörsi István” között. Amikor a mérleg az első felé billen, akkor valószínűsíthetjük, hogy majdnem szintiszta publicisztikát olvasunk (LEGYET FOGTAM A MINISZTERNÉL; OKÉ; EGY BESZÉLGÉTÉS; A NAGY ÚJSÁG), legyen mégoly novellisztikus a szöveg. De már elbizonytalanodunk, ha az egyik legnagyobb igényű, a TÖRTÉNETEK EGY HIDEG FAHÁZBAN című novellát olvassuk. A női narrátort hallgató „csecsemőar-

cú” bizonyára Eörsi, de érzékelhetjük „Eörsiként” is. És ráadásul fellép még „Brassó” is, akit nem nehez Krassóként azonosítanunk, különösen ha elolvassuk a MONOLÓG AZ ÁGYBÓL című tárcát, amelyben Krassó Miklós a saját nevéen lép fel, és amelynek egyes leírásai szó szerint ismétlődnek a női monológot felidéző elbeszélésben. Nem világos, hogy dokumentumot vagy fikciót olvasunk. Fikciónak túl földhözragadt, konkrét és fantáziátlan, valóságosnak túlságosan fiktív, mondhatni, légből kapott és valószerűtlen. Eörsi képzelőereje merőben illusztratív, mondhatni háttérfestő jellegű. A fikció szerint ragyogó, csábító, hódító fiatal nőnek egyáltalán nincsen teste, erotikája, mindenekelőtt a szituációk érdeklík, nyakra-főre elemez, de ez nem a saját hangja, hanem Eörsié, amely nem engedí szóhoz jutni szereplőjét. (Hősei egyébként is többnyire „beszélő fejek”.) Egykor talán igen, de ma már nem menthetjük fel az íróat azzal, hogy az elbeszélés írása idején nemigen lehetett másképp szólni 1956 mártírjairól. (Megint az ideologikus irodalom hihetetlenül gyors avulását láthatjuk itt.) Más, ugyancsak nagy szándékú novelláiban is belefojtja a szót alakjaiba (vö. BUSZON, utóbbiban „Borsi” néven regnál). Az ilyen erőszakos szerzői jelenlét alig ad lehetőséget a művészet megszületésére. Epikus vénája egyébként is meglehetősen csenevész, legigazibb műfaja az egészen rövid, pár flekkes, poénra kifuttatott tárcá; a legkevésbé sem véletlen, hogy hosszú történeteit is pontokba szedi, apró részletekre szabadlja szét (TÖRTÉNETEK EGY HIDEG FAHÁZBAN; A TÚSZ; „AZ ÉLET MEGY TOVÁBB”).

Türelmetlen, vagyis elköveti az egyik legnagyobb elbeszélői bűnt: siet, érzéketlen, süket gépként tör előre, így aztán minduntalan elvétí ön-maga és az anyag belső ritmusát. Gyermekként, ezer kézzel nyúl az epikus világhoz, és durcásan, sértődötten túlír, ha észleli, hogy ilyenkor alig marad a kezében valami. Magával szemben is intoleráns, csomókat köt, de mint egyik hőse, Nagy Sándor, már alig várja, hogy nem megoldja, de radikálisan elvágja a maga teremtette göböket.

Milyen sokat nyernénk, ha Eörsi egyszer tényleg megírná önéletrajzát! Remek börtönkönyve és még kiválóbb Gombrowicz-kötete

és készülő Jób-naplójának első fejezete sejteti, mire lenne képes, ha nem kell megbirkózni az empirikus és a fiktív szerző benne reménytelenül összegubancolódott kapcsolatával. Ha nem görcsöl be, hogy „művészetet” kell produkálnia. Mert egész epikus pályáját figyelembe véve számomra a legérdekesebb, legvonzóbb hang és alak mégiscsak **Eörsi István**, ez a zsigerien kíváncsi, sokszor fecsegős, szereplői hasába lukat beszélő, de alakjainál összehasonlíthatatlanul szellemesebb és okosabb, elevenebb gondolkodású, szenzuálisan is plasztikus, mind a gondolatok, mind az élvilágában a szó legjobb értelmében hedonista, „*cinikus optimista*” ember.

Bán Zoltán András

NYUGATI MARXIZMUS

Erich Fromm: Menekülés a szabadság elől
Akadémiai, 1993. 260 oldal, 374 Ft

Sigmund Freudon kívül egyetlen pszichoanalitikust sem olvasnak annyian, mint Erich Frommot: némelyik munkáját a rágógumi és az elektromos fogkefe között a nyugati ABC-áruházakban is árusítják. Talán olyan filozófiatörténész is akad, aki – Nietzsche sikeres és Kierkegaard sikertelen (?) bordélyházi látogatása mellett – a nyugati szellem történetének csillagórái között tartja számon, amikor 1927-ben Fromm megevett egy disznóhúsból készült kolbászt egy müncheni utcai pecsenyeárusnál (és ily módon szakított családjá sok nemzedékre visszanyúló zsidó ortodox hagyományával).

Amikor nemrég ausztriai börtönorvosi munkám közben egy fejeccsel beszélgettem, betegem korunk hanyatlását ostromozva Frommot idézte. Sötéten látása nem lepelt meg – minden kábítószeres elítélt kultúr-pszichista –, de hogy ő is olvasta a neves freudomarxistát, annál jobban. Mintha Gorkij ÉJJELI MENEDÉKHELY-ének lakói Bergyajevet tanulmányozták volna.

Fromm méltán híres munkája, a MENEKÜLÉS A SZABADSÁG ELŐL több mint ötvenéves

késéssel került a magyar olvasó kezébe. Bár a negyvenes évek legelején jelent meg, létrejöttét a harmincas évek körülményei határozták meg. Más ortodox és újító marxistákkal együtt (Fromm közismerten a frankfurti iskola *extra muros*, nem kommunista Marx-követői közé tartozott) Frommot is megdöbben-tette a német nemzetiszocializmus győzelme. A náciizmus már Auschwitz előtt is alapvető civilizációs sokkot jelentett Fromm és kortársai számára.

Egyenesen mellbevágónak számított, hogy a német munkásosztály is passzív maradt vagy éppen a náciakat támogatta. József Attilának és sok magyar marxistának is ez volt a harmincas évekbeli politikai alapélménye. Ezt a tényt – ha valaki becsületesen bevallotta, és nem csupán a brutális elnyomásra, a szociáldemokrata árulásra vagy hasonlókra hivatkozott magyarázat gyanánt – igen nehezen lehetett feldolgozni a hagyományos és különösen a sztálini módon értelmezett marxista elmélet keretei között. Mivel a marxizmusról nem mindenki volt hajlandó lemondani, elméleti kiútként a pszichoanalízis kínálkozott mint „*a szubjektív tényező*” megmagyarázására szolgáló értelmezési módszer.

Wilhelm Reichtől Theodor Wiesengrund-Adornón és Herbert Marcusén át az inkább csak számunkra fontos elméletalkotó József Attiláig senki sem forgatta olyan virtuóz módon a freudomarxista pengét, mint Erich Fromm; és talán sehol sem olyan ügyesen, mint éppen a MENEKÜLÉS A SZABADSÁG ELŐL című művében. Ez a könyv a pszichológizáló nyugati marxizmus egyik csúcsteljesítménye.

Ahogy az átlagos baloldali vagy liberális értelmiségiben, intellektuális fejlődése kezdetén Frommban is csupán halványan merült fel a feltételezés, hogy az emberek talán nem is mindig szeretnének olyan nagyon szabaddok lenni. A vita az emberi természetről ősidők óta folytatott diszkurzust variálta: csakugyan vonzza a szabadság az embert, a huszadik század emberét?

A freudomarxisták azért bizonyultak különösen alkalmasnak arra, hogy hozzászóljanak az emberi természetről folytatott vitához, mert ennek a disputának mind a marxizmus, mind pedig a pszichoanalízis új ösztönzése-